

Kántor Lajos

Gellért Sándor-olvasat (2007)

*Fejedelem?! koldus voltam,
Csak a ködökbe markoltam.
(Gellért Sándor, 1973)*

Valamivel több mint fél évszázados emléket kell fölelevenítenem ahhoz, hogy magamnak is számot adhassak Gellért Sándor költészetének rám tett hatásáról. Igaz, még nem olvasat volt az, hanem hallomás, pontosabban meghallás: első- vagy másodéves diák voltam a Bolyai magyar irodalom szakán, amikor az egyetem Arany János utcai aulájában Gellért-estet rendeztek, és én itt legalább egy órán át hallgathattam *A magyarok háborúját*, a költő elmondásában. Nem volt előtte papír (könyv), de ő mondta, mondta megállíthatatlanul a verset, amíg csak a felénél el nem akadt; látszott rajta a döbbenet az elakadás miatt, néhány másodperc múlva azonban folytatta. Jól emlékszem, hatalmas taps zárta a nem kis előadói teljesítményt. Megvallom, én elsősorban erre figyeltem, ez győzött meg. Későbbi – és már közvetlen, „hétköznapi” – találkozásainkon (többnyire Kolozsvárt, a *Korunk* szerkesztőségében) ugyancsak élvezhettem Sándor ritmusos (vers)beszédét, miközben próbáltam követni szeme villogását. Nemezszer hallottam tőle, hogy ketten tudnak igazán magyarul: Ady Endre és ő. (Ezt a hitét, meggyőződését talán az Ady-hívó irodalomtörténész Földessy Gyula korai dicséretére lehet visszavezetni, mert ő írta le a fiatal Gellértről, hogy Ady árnyékában indult neki az olimposzi útnak, és hogy „nyelvbírásban méltó társa a legnagyobb magyar költőknek”.) Verset, műfordítást, jegyzetet hozott, küldött a lapnak, ezek egy része meg is jelent. Azt sajnos már nem tudom pontosan felidézni, milyen körülmények között került sor valamelyik kiadásra szánt verskötetete magyarországi könyvkiadóhoz való közvetítésére (alighanem a nyolcvanas években próbálkoztam vele), a közbenjárás azonban a kiadó elutasító véleményével ért véget.

Most, amikor Sándorral majdnem egyidősek lettünk, szükségszerűen egy más olvasatról számolhatok be; ezt az ő életútjának (1988-as) lezárulása magyarázza egyrészt, másrészt viszont a magyar (és egyetemes) költészetben bekövetkezett változások sora, a közben megismert-megélt, fontos művekbe transzponálódott világ ugyanis nem hagyja érintetlenül a valamikori, így a Forrás-nemzedék indulása előtti élményeket sem.

Számomra szinte hihetetlen, pedig irodalomtörténeti valóság: Gellért Sándor válogatott verseinek gyűjteménye, *A magány szikláján* első verse alatt olvasható dátum – születésének éve, 1937. A Vajthó László szerkesztette 1941-es antológiában, a *Mai magyar költőkben* pedig a mestere, Gulyás Pál – valamint József Attila, Dsida, Erdélyi József, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Radnóti, Szemlér, Szabédi, Faludy, Vas István, Jékely és Weöres Sándor – mellett már Gellért Sándor is jelen van három verssel; a versszövegek előtti rövid, kétsoros tájékoztatóból megtudható róla, hogy egyetemi hallgató, kötete még nem jelent meg, és Földessy Gyula mutatta be a *Híd*ban. Az antológiát bevezető írásában Vajthó mint „népies szellemű, dalra beállított, sokat ígérő tehetség”-et jellemzi, „Dallamvezetése, eredeti szókapcsolatai figyelmet érdemelnek”. A három kiválasztott Gellért-vers: *Poéták nevében*, *Tornác-küszöbön*, *Családfám*. Közülük kettő nem került be *A magány szikláján* válogatásába; már ezért is idézzük a *Családfám* utolsó hat sorát, ezt a gellértes programadást:

*Királyi vér az enyém:
koronám a költemény,
a tollszár a paripám,
szellő se bír a nyomán
s kis házából a mályva
kipiroslik utána.*

Nos, Gellért Sándor „koronáját” a következő évtizedekben számtalanszor elfeledni látszottak. (Ez bizonyára hozzátartozik a mottóban idézett két sor magyarázatához.) Hiába keressük nevét például az Akadémiai Kiadó 1994-es *Új magyar irodalmi lexikonában*, de az irodalomtörténet-írás is eléggé mostohán bánt vele. Legtöbbször csak a felsorolásokba került. *A tárgyias költésztől a mitologizmusig* című jelenségmonográfiájában (1981) Pomogáts Béla sűrűn emlegeti Gellértet a „Népiség és mitologikus költészet” fejezetben, s a „Parasztköltők és őstehetségek” részben másfél oldalt szentel költészete jellemzésének. A népi irodalom 20. századi történetének többi kutatója, ismert elemzője azonban nem igazán fordított figyelmet Gellért Sándorra. (Czine Mihály *Nép és irodalom* címmel 1981-ben megjelent kétkötetes tanulmánygyűjteményében sem találjuk Gellért Sándor életművének vagy akár egyetlen kötetének ismertetését.) Mi várható hát a „másik” oldaltól?

Mindmáig a legigényesebb, részletező elemzés *A magány szikláján* (1983) bevezető tanulmányában, Kereskényi Sándortól olvasható. A Kriterion Romániai magyar írók sorozatába illesztett kötet előszóírója a kronológiát tiszteletben tartó áttekintés végén Gellért költői fejlődésében két fő tendenciát nevez meg: a népiesítést és a historizálást. Utóbbit az 1946 és 1972 közötti pályaszakaszra véli érvényesnek. Erről az időszakról mondja Pomogáts Béla, hogy Gellért Sándor (és a vele együtt említett, ugyancsak a népi költészetbe sorolt Horváth István) „a romániai magyar költészet körében találta meg új helyét”. Ez – legalábbis Gellért vonatkozásában –, ma már biztosan elmondhatjuk, eufemisztikus körülírása Gellért Sándor élete második, különösen a hatvanas évektől számítható szakaszának s a költő utóéletének.

De hová is sorolhatnánk be – most már nem a politikai határok szerint – Gellért Sándort, a gellérti életművet? Szó volt a népi mitológiáról, az őstehetségekről. Szűkítve és egyidejűleg tágítva a kört, beszélhetnénk a kálvinista poétákról, beszélhetnénk a szatmáriakról; e két minőség a magyar irodalomban eléggé összekapcsolódik. De talán egy másik irodalomtörténeti sorba még inkább behelyezhetnénk. A katonaköltőkre, katonadalokra gondolok – és ezzel a népköltészethez is visszkapcsolunk, miközben a magyar klasszikus líra olyan vonulatát vázolhatjuk fel, amely Tinódi Lantos Sebestyénnel és Balassi Bálinttal kezdődik, amelyben Petőfinek is helye van („Őrnagy úr, Petőfi, / jelentem alássan” – kezdi Gellért a *Más egekben* című versét, az *Attila sírja* ciklusban); 20. századi műköltészetünk pedig olyan végleteket mutat fel, mint Gyóni Géza és Juhász Ferenc. Persze *A tékozló ország* vagy *A halottak királya* fényévnvi távolságra van az *Attila sírja* és *A magyarok háborúja* koncepciójától, mind történelmileg, mind költői hangvételben, ám épp ezek a távolságok tudatosíthatják a mai elemzőben Gellért Sándor lírájának (verses epikájának?) a helyét, megítélését a magyar literatúrában. A távolság érzékeltetése természetesen nem az elmarasztalás szándékával történik, nem „visszaminősítése” a gellérti örökségnek, a korai felértékelésekhez viszonyítva.

Mi ragadta meg Gellért olvasóit hét évtizeddel ezelőtt? Olvassuk újra a huszonéves mikolai költő verseit – és magunk is a lelkesedők közé állunk. *A Saránc mögül*, *a Téli hajnal puskánkon*, *a Keserű költemény*, *a Tornácküszöbön* valóban nem akármilyen indulás. *A csetényi majorbán* (1940) egyik szakaszát olyan – irodalomtörténetileg értékelendő – kihívásnak

véljük, mint amikor a pályakezdő Petőfi a *Megy a juhász számaron* négy versszakát vágta a kortársak szemébe. Gellért Sándor így teszi:

*Gözellgött az ért-trágya.
Legyek-e rá büszke?
Magyarságom leghívebb
áldozati füstje.*

Igaz, hogy ezt a négy sort ki kell metszeni a harminchatból, a vers vége pedig éppen-séggel leesik; később is gyakran előfordul Gellért Sándorral (általánosítható költő-, festő-, művészetegség ez?), hogy nem tudja idejében végét vetni a zenének; itt ki is mondja a beszélő kényszerrel:

*Napkelőtől búvoíg,
hónaptól hónapig
sokat láttam, hallottam.
Elmondom még azt is,*

*hogy Nagy Annus szép lány volt,
arca égi udvar,
és egy szalmazsákon hált
a cselédfiúkkal.*

(A részletszépségek továbbra sem tagadhatók: „Napkelőtől búvoíg”, „arca égi udvar” ...) Jelzés értékű az is, hogy már 1939-ben *Veres Péternek* ajánlja, címben is, egyik versét – közéletben szeretne „megülni, megállni”. (Zárójelbe kívánczok megjegyezni, hogy Veres Péter prózáját szintén mindvégig kísérte az „elmondom még azt is” visszatartatlan ösztönzése. Az utókor, ezúttal a Veres Péteré, nem díjazza ezt a fajta „sokat láttam, hallottam” direkt, realiztikusan részletező közlést. Nemegyszer persze igaztalan az utódok ítélete.)

Egy interjúban – az *Igaz Szó* 1970. decemberi, szatmári számában – a beszélgetés kezdeményezője, Cseke Péter rákérdezt Gellétre: mit kapott Mikolától, jelentett-e ez a (fő útvonalaktól távol eső) falu megrekedést. A válasz szépen, büszkén hangzott: „Németh László mondta, nagyon találóan, hogy az isten mindig ledobja a pénzét valahova. Egyszer ledobta Farkaslakára – és bevonult az irodalomba Tamási Áron. Aztán le Biharba – és Sinka István akasztotta be kampós botját. Hát valahogy én is így vagyok itt Mikolában. Amit a szellemi központról mondasz, abban igazad van. Költői és emberi mintaképem Kölcsey Ferenc, aki tizenöt évet élt itt a közelben, szatmárcsekei birtokán.” Csakhogy, csakhogy... 1966-ban írta Mikolában *Az aranyos búzaszemek* című versét Gellért Sándor; innen valók a következő strófák:

*Az éjszakát, mint Kölcsey,
én is fenn szoktam tölteni,
lelkemben két bokor kövön
az ő búzáját örölöm.*

*Én is körbe-körbejáróm
az asztalt, ki tudja hányszor,
könyvtáramban, csakhogy nem szól
senki rám, hogy: nyomtat a ló!
Kályhám sincs. És hogyha fázom,*

*felveszem a nagykabátom.
Mikola csekébb Csekénél,
jobb vón, ha benne nem élnél.*

*Az a búza is aranyos,
amit az én lábam tapos:
visszamenni már, hiába,
csak nem tudunk, Ázsiába;*

*sok bajunkért, nyomorunkért
Európán úgy vegyünk bért,
azzal álljunk rajta bosszút,
hogy Ázsiát idehozzuk.*

Ázsiát idehozni: romantikus program vagy muszájherkulesi kikiáltás? Ady Endre Európát választotta. Érmindszent és Zilah után Nagyvárad, Budapest, Párizs következett. Horváth Istvánnak Magyarózd helyett Kolozsvár – és a *Termés* jutott, Jékely Zoltánnal, Szabédi Lászlóval. Gellért Sándor Debrecen és Szatmárnémeti után visszatért Mikolába. Onnan küldte a világba (még 1959-ben) partiumi, erdélyi olvasóinak, híveinek a *Hamis bajusz, mosolygó szem* huszonegy négy soros szakaszát, az utolsó kettőt ezekkel a szavakkal:

*Nem maradt meg Európa
csárdájából, csak a nóta
bennem, csakhogy most már tudom,
s ahogy megyek, halkan fújom:*

*Az orosi gulyásbojtár
elaludt a forráskútnál,
szomjan legel a gulyája,
itassa meg a babája.*

A debreceni indításra – jó évtizeddel előbb – visszatekintve, megírta a *Gulyás Pál* *bűvolámpáját* (1947); fontos vers ez, és nem csupán a kezdetek hiteles rögzítéseként. Hallgassuk az emlékezést követő szakaszokat:

*A holdban egy farkas áskál.
Mit is mondott még Gulyás Pál?
Hogy az embert égi jussa,
megmenti a géniusza.*

*Elaludt a bűvolámpája.
Kiléptem az éjszakába,
olyan ez, mint a temető,
hull belé a hideg eső.*

*Rám nyerít egy nyitott kanca,
de nem hegyez már a hangra,
nem hegyez, csak visz az úton
csődöröm, a géniuszom.*

Ez volna hát, néhány idézettel alátámasztva, a szatmári vonulat, Gellért Sándor-i vetületben. Kölcsenyről szó volt. Érdemes legalább utalásszerűen két másik, a közelmúlt erdélyi – és nem csupán erdélyi – magyar irodalmából kiemelkedő szatmári költőt is megemlítenünk ebben a mai Gellért-olvasatban. Az egyik Páskándi Géza, akit szatmári tanári éve alatt (föltehetőleg rövid ideig) tanított Gellért Sándor. Páskándi Gellért-képéről, az idősebb költőtárs becsüléséről (egyelőre) csak emlékeink, illetve szóbeli közlések tanúskodnak. Szilágyi Domokos hasonlóképpen számon tartotta a mikolai poétát, erről kitűnő paródiája mond a legtöbbet (*Gellért Sándor: Ildikó*, 1969.); egy szakasz a Szilágyi-versből:

*Ide jöttek a magyarok
Ázsiából, de nem gyalog,
azelőtt a hun király jött
láttni mikolai erdőt.*

(Ide vonatkozó zárójel: Pintér Lajos a *Forrás* 1988. 6. számában mint önálló Sz. D.-verset, illetve mint versparafrázist méltatja az idézett paródia egyik szövegváltozatát; meggyőződésem, hogy téves ez a besorolás, Szilágyi „Humor Parnasszus”-ának egyik igen sikerült darabjáról van szó. Ami nyilván korántsem Gellért Sándor lejáratása.) Különben ebben a Gellért-paródiában természetesen külön szakaszt kap Gellért Sándor második világháborús nagy kalandja, a „megkeserült” Don-kanyar.

Gellért életművének bizonyára meghatározó, megkülönböztetett figyelmet érdemlő része *A magyarok háborúja*, ez a mondhatni páratlan újkori magyar katonavers (eposz). A „kalandot” természetesen nem ő választotta, de mint sorköteles, behívott és az orosz harctérre dobott „rongyos baka” és a pályán már elindult költő a frontvonalbeli élményeit nyilvánvalóan versebe foglalta, előbb az *Attila sírja* lövészárokban, elfoglalt ukrán falvakban vagy a harkovi kórházban született darabjaiban, majd a több mint egy évtized természet magában foglaló, fejezetekre oszló lírai-epikus műben, *A magyarok háborújában*. A falu, a paraszti élet hétköznapi mellett így a háború lett életre szóló élménye, és ami igazán jelentőssé teszi Gellért Sándor úgymond katonadalait, hogy a két alapélmény összekapcsolódik, harmadikként bekapcsolva a katonaelem szerelmét. Felkísértenek persze a már magába szívott történelmi-művelődéstörténeti (úgy is mondhatnánk: magyarságtudományi) elemek, a régi dicsőség összevetése a jelenrel, az alkotás parancsa azonban az ő számára az igazmondás.

*Apám, anyám kurtanyakú,
s tréfából se hetvenkedett.
Megírni az igazságot
a leghősibb cselekedet.
(Hajts, kocsis! – Dobovej, 1942)*

Talán furcsa asszociáció, mégis amikor ilyeneket olvasunk a versek alatt, hogy „1942, Kurszktól keletre, egy erdőszélen” vagy „1942. Írtam Univ. alatt, a gyevicai bunkerben részegségemből ocsúdva” – Radnóti Miklós bori notesze jut eszünkbe. Gellért Sándor persze nem elégiát ír, de nem is harci riadót zeng; az ő históriás énekei, regölései eseményeket és neveket örökítenek meg, elesett bajtársak neveit és a front közelében megismert asszonyokét. Ami különös, és rá, a halálközelbe küldött „magyar legény”-re jellemző: a tragédia időnkénti feloldása visszaszoríthatatlan életkedvvel vagy éppen humorral. Egy példa, *Magyar legény éjszakában* cím alatt (három szakasz a nyolcból):

*Hajnalban szép vászoncseléd
sétált erre kelet felé,
ide bújt, s ha nem találok,
kihűl az én magyarságom.*

*Fekete föld a két orcám,
túlhan e bánatos Volgán,
szemeimen, szívem burkán
ott szerelmem, – a vogul lány.*

*Magyar legény éjszakában
áll a világ kapujában,
el-elhajít egy csillagot
s várja a felkelő napot.*

Ez is az 1942-es Don-kanyar része, így élte és így is írta meg Gellért Sándor. Kurucok, betyárok utódja sorra emlegeti Rózsa Sándort, Bogár Imrét, Buga Jakabot, Balogh Ádámot – meg a napról napra számosabb áldozatot; mindez összesítve:

*Döng-dübörög a Don-kanyar,
kifele hát innen hamar,
vagy itt pusztulsz százezernyi
magaaddal te marha magyar.*

És már jóval később (1969-ben, Mikolából) így emlékezteti apja tapasztalataira Gyulu fiút (miközben koronája egyik legszebb énekének mondja a Don-kanyarról szóló költeményt):

*A háborúban a
bennünk lévő állat
kitör járomfájá-
ból a nagy igának,*

*megöli az embert,
és tort ül felette,
farán forgolódvá
bög fel az egekre.*

Maga Gellért Sándor egyik tervezett kötete előszavába ilyen önértékelést szánt (Kereskényi Sándor idézi, tanulmányában): „Ez a vers, *A magyarok háborúja* úgy áll ezer év küzdelmeinek a végén, mint egy nagy rovancsolás. Kik voltak az én elődeim? Ha a katonai életformát nézzük, még legközelebb áll hozzám Tinódi, a béna kezű lantos. Balassi és Amadé urak voltak, úgy katonáskodtak. Petőfi – ha közkatonák közt forgolódt is – csak Bem adjutánsa volt, őrnagy. Gyóni Géza? Ő a germán és szittyá összefogásról ír és arról, hogy »Ferenc Ferdinánd jár a hadak élén«. Én mint »katonaköltő« nem tartoztam közéjük. Rongyos baka voltam, akinek se üstje, se füstje...” Egy másik előszótervezetben vitatkozik azokkal, akik a népi költők közé sorolják: „csak annyiban vagyok népi – írja –, amennyiben Ady az volt.” Ebben, azt hiszem, Gellért Sándor téved. Abban viszont bizonyára nem, hogy meg akarta – és némelykor meg is tudta – mutatni: „Arany és Ady után is milyen sok szépséget lehet még kiemelni a magyar nyelvből”. Leginkább ezért tarthatjuk számon őt a jelentős szatmári költők közt – a Kölcseytől Páskándi Gézáig és Szilágyi Domokosig vezető sorban.